

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ІНДИВІДУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ СПРИЙНЯТТЯ

Є. М. Баран

Здається, до заявленої теми статті, підходять міркування Тодося Осьмачки, сего стражденного українського *“поета з пекла”* (М. Слабошпицький), хоча вся українська поезія класична породжена не *Раєм*, а *пеклом*, не розумінням, а стражданням: *“Я певний, що якби Шевченко з’явився перед Шекспіром і Гете, то вони б мали його перед своїми духовними очима як божество, щось подібне до Богочоловіка. Бо Шевченко збільшив славу Спасителя як людинолюба”*. І ще одна його теза категорично-християнська: *“Після Ісуса Христа немає в світі дорожчої людини для людства, як Шевченко(...)”*.

Чому саме Осьмачка і його міркування. Тому, що кінець 2015 – початок 2016 років ознаменувався серйозними суперечками навколо літературної відзнаки, позначеної іменем Шевченка. У результаті ні письменники, ні літературознавці цієї премії не отримали. І якщо про кандидатури письменників можна промовчати, то серед літературознавців було три дослідники творчості Шевченка: Гр. Грабович, Гр. Ключек і С. Гальченко. І якщо перший з них – *“модний”*, то другий – *“просвітянсько-добротний”*, а третій – *“академічно-статичний”*. І кожен з них заслуговував би премії, якби не та загальна суспільно-політична атмосфера, яка й досі нас тримає в кайданах індивідуально-ментального рабства. Мені більше імпонують не згадані дослідники, кожен зі своїм баченням і своєю інтерпретаційною метою. Імпонує черкаський дослідник Василь Пахаренко, який ще 2013 року видав 838-и сторінкову монографію *«Шевченко як геній»* з ключовою тезою: *“Шевченко є український національний поет-геній християнсько-екзистенційного, персоналістичного типу світосприйняття”*, яку я не просто цитую, а беру за основоположну власного сприйняття Шевченка.

Тут мені згадується есей десятирічної давності *«Шевченко як не-свобода»*, який, на жаль, залишається актуальним. Займусь автоциткуванням: *“Бо правда про Шевченка полягає у тому, що в який бік не крути, все одно це буде лише наближенням до Шевченка і жодною мірою не Шевченко, яким він був насправді. Такий вже його льос, щоб кожне покоління відкривало Шевченка свого, забуваючи або нехтуючи Шевченком іншим. Отож і виходить, що Тарас Шевченко – це несвобода. Національна й індивідуальна”*.

Колись набагато категоричніше і контроверсійніше про сприйняття поляками Міцкевича і їхнього класичного набутку культури писав у своїх щоденниках Вітольд Гомбрович, коментуючи виступ одного письменника на ювілейному зібранні: *“Він пояснював собі й цілому зі-*

бранню, що ми – великий народ, хоча це, можливо, вже й не викликало ентузіазму у слухачів (адже їм цей ритуал був давно відомий – вони брали в ньому участь, як у богослужінні, від якого не належить чекати несподіванок), і все ж промова сприймалася з певним задоволенням, бо патріотичну повинність було виконано. А для мене цей обряд нагадував сценку з пекла, і ця національна меса видавалася мені по-чортячому знущальною і злостиво гротескною. Бо, підносячи Міцкевича, присутні тут принижували себе, а їхнє вихваляння Шопена, власне, свідчило про те, що вони до Шопена не доросли – захоплюючись власною культурою, вони оголювали свій примітивізм”. І ще одна його контрверсійна теза: “Я сказав, що справді зрілий народ повинен помірковано оцінювати власні заслуги, а справді життєздатний мусить навчитися нехтувати ними, він обов’язково має зневажати все, що не належить до його теперішньої діяльності та сучасного розвитку...”, бо “якщо нам імponує наша велич чи наше минуле, це свідчить про те, що вони не ввійшли в нашу кров”. До **Гомбровича** я ще повернуся, бо маємо не тільки проговорювати речі для нас мало приємні, але й виробляти стратегію національного буття в новітніх геополітичних ігрищах. Вибачайте. Але знову напрошується Гомбрович: “Література крупного калібру мусить бити по далеких цілях, дбаючи передусім про те, щоб ніщо не послабило її далекобійності. Якщо ви хочете, щоб снаряд залетів далеко, мусите спрямувати ствол угору”.

Якою мірою моє цитування Гомбровича стосується Шевченка і яким чином стосується? Безпосереднім. Все, що писав і твердив цей контрверсійний поляк, якого й по нині не люблять на батьківщині, говорить за Шевченка і про нього. Тому, що Шевченко, і це аксіоматично, не українське минуле і не українське вчорашнє. Він сьогодні, і тут. Він не сковує і не залякує, але своїм великим серцем прочуває всю глибину нашого національного випробування і весь біль нашої індивідуальної слабкості. У листі до брата Микити (15 листопада 1839 року) Тарас Шевченко пише так: “Ну коли то це те буде, чи побачимось, чи ні, а тепер про себе скажу от що, – слава Богу милосердному жив і здоров, учуся малювать. Коли трапиться, заробляю гроші. Оце на тім тижні заробив трохи, то й тобі посилаю – (25 руб. асигн.) А коли буде більш, то й ще пришлю, так от бач живу, учусь, нікому не кланяюсь, і нікого не боюсь, окрім Бога, – велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить (...)”. І простий до болю заклик-прохання: “Та будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому, – “Бо москалі – чужі люди, // Тяжко з ними жити; Немає з ким поплакати // ні поговорити...””.

Шевченко простий, як природа. Не спрощений, а вільний у тому, що робить, що пише, і що каже... Добре це сформульовано у Василя Пахаренка: “Таким чином, підґрунтя культурного коду Шевченка тво-

рятать рідна природа, жива народна мова та синкретичне фольклорне мистецтво на пісенній (звуково-часовій) основі”.

Шевченко чи не єдиний з українських письменників (тут поряд з ним можна хіба що поставити Василя Стуса) був цільною сковородинівською людиною. Але не споглядально-філософською, а активно-стверджуючою. Власне, що дало підстави Миколі Шлемкевичу назвати новий тип української людини – шевченківською людиною: “(...) сучасна українська людина народилася (...) не із втечі в ситу вигоду, не із пристосуванства до чужих світів і не із втечі у власну душевну шляхетність. Вона народилася з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил. На прапорах тієї нової української людини виписане (...) гасло: – Борітеся – поборете! Сучасна українська людина це шевченківська людина. Вона перейняла репрезентацію сучасного українства. Та людина відверталася від старосвітського поміщицтва, від отупіння в достатку, до того окуплюваному кріпацькою неволею братів; вона, та нова людина чекала апостолів правди й науки не для поринення в забуття, але для перетворення світу й життя на основі нового, праведного закону; і при всьому розумінні Гоголя, навіть пошані для “великого друга”, вона відкидала радикально пристосування до чужої сили в Україні. Візія свого світу з вільним і справедливим уладом – опановує цю людину”.

Сковорода так визначав головну мету людського життя: “Головна мета життя людського, голова діл людських є дух людини, думки, серце. Кожен має свою мету в житті; але не кожен – головну мету, себто не кожен піклується про голову життя. Один піклується про череву життя, себто усі діла свої скеровує, щоб дати життя череву; інший – очам, інший – волоссю, інший – ногам та іншим частинам тіла; інший – одягам й подібним бездушним речам; філософія, або любов до мудрости, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце і є філософія”. Особливість Шевченка, що він ствердив цю ідею на рівні індивідуального вибору. Чи як пише згаданий В. Пахаренко: “(...) Шевченко став тенієм тому, що все життя дивився на світ і на себе очима духу, тому, що з роками цей його зір ставав гострішим, проникливішим”.

19 лютого 1841 року Тарас Шевченко пише листа Григорію Квітці-Основ'яненку, в якому дякує письменнику за повість «*Маруся*» (“Тільки й рідні, що ви 'дні... не цурайтеся ж, любіть мене так, як і я Вас люблю. Не убачивши Вас зроду, Вас не бачив, а Вашу душу, Ваше серце так бачу, як може ніхто на всім світі. – Ваша Маруся так мені Вас розказала, що я Вас навиліт знаю. Далєбі, правда...”), вкотре нарікає на Московщину: “Кругом (*sic!*) москалі та німота, ні одної душі хрещеної (...)” і просить бодай якоїсь пам'ятки про Україну. У цьому

проханні весь Шевченко. Україна як ідея, рай; Московщина – як осоружна земля, пекло:

1. “(...) а ми пропадаємо в оцьому проклятуцому Пітері, щоби він замерз на віки (...)”;

2. “(...) а я... чорт-зна що ні то роблю що, ні то гуляю-сновигаю по оцьому чортовому болоті, та згадую нашу Україну”;

3. “Був я уторік на Україні – був у Межигірського спаса, і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну, катової віри, німота з Москалями; бодай вони переказилися”;

4. “Перше в столицю не пускали, а тепер з цієї смердючої столиці не випускають. Доки вони будуть знущатись наді мною?”;

5. “В Петербурзі я не всиджу, він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрещеного і нехрещеного чоловіка...”

Сьогодні маємо багато спекуляцій на теми нашої культурної спадщини, життя і творчості Тараса Шевченка зокрема. Одна справа, коли до такої спекуляції вдаються журналісти на кшталт пріснопам’ятного *a’la Визуну*; інша – коли за цими спекуляціями ховаються або ж літературознавці, або ж письменники з нібито благими намірами, – не перетворювати українських класиків у “святих корів”. На моє глибоке переконання, помножене на індивідуальний літературний досвід, життя кожної видатної людини, чия діяльність, чий досвід спричинилися до радикальних позитивних змін у суспільстві, має право на “публічну” посмертну таїну або ж, якщо хочете, міфотворення. Бо коли індивідуальні життєві таємниці перетворюються у квазіжурналістські дешеві сенсації, і спільнота на них ловиться й потирає від задоволення масні рученята, тоді руйнується сам принцип канону – культурного чи суспільного. В українському хаосі, звичайно, вирує життя. Але дисциплінувати його може лише канон (взірець), інакше ми ризикуємо завжди ходити по головах національних пророків...

Про Шевченка треба знати найголовніше і найсокровенніше – те, що він сам визначав у собі [“(...) я по плоті й духу – син і рідний брат нашого безталанного народа (...)”]. А все інше – від таємниць народження, долі матері до інтимних стосунків із жіноцтвом, якщо вони не мали безпосереднього впливу на творчість – залишімо в спокою. Як там у Шевченка: “Минаймо, минаймо, моя підступна пам’яте, оте моє минуле! Не потривожимо серця любого друга недостойними спогадами, забудемо і простимо темних мучителів наших, як простив милосердний Людинолюбець своїх жорстоких розпинателів. Обернімося до всього ясного, тихого, як наш український осінній вечір, та запишемо все побачене і почуте, все, що продиктує серце”. Не про цноту політичних і культурних невдах мова, а про Дух, який виростає із людського люблячого серця: “Люди! Якщо вам наказано мене зарізати, то ріжте, але хоч не таким тупим, страшенно тупим ножем!”

Шевченкова жага правди суголосна біблійній, сакральній. Тому його слово чіпає і б'є нас. У ньому індивідуальна правда помножена на вічність. Тому Шевченка не люблять і не сприймають фарисеї від політики і культури. Тому не розуміють тих письменників, які наближаються до шевченкової візії Правди, не відважуючись прийняти її до кінця. Шевченко євангелізував Людську Кривду й вона виростала у Божу Правду. З українських письменників-класиків у цьому самовбивчому правдошуканні Шевченкові суголосний наш Стефаник. Це також пояснює, чому українська віршована патріотика, сучасна у тому числі, здебільшого є вторинною, бо вона не може прорости до шевченкової *“животворящої правди”*.

Сучасний польський поет і критик Анджей Дембковський у статті *«Про брехню суспільного життя»* виголосив цікаву тезу про Юзефа Пілсудського і його значення для поляків: *“Пілсудський був останнім польським політиком, який мав розуміння, чим повинна бути Польща. То значить – як має виглядати польське життя, польське військо, польська література, що зробити з Польщею, як їй служити. Він мав якусь величезну візію. Очевидно, йому це не вдалося. Натомість сучасні нащиплені візії Польщі, комуністичні і ліберальні, говорять про те, як видурити побільше грошей з Брюсселя і залатати дірки бюджету”*. Продовжуючи Дембковського, можу твердити, що Україна ніколи не мала і досі не має таких політиків, – *виняток, можливо, становлять Франко, Шептицький і Шухевич (але вони ж не політики: один – поет, другий – священик, третій – воїн)* – зате вона мала і має Тараса Шевченка! Бо наша візія України чи, як це називаю, візія Держави-Раю цілком змодельована поезією Шевченка.

Ми забуваємо про найголовніше, ми народжуємося без віри у власну місію, без знання, що така віра і така місія можливі. В Шевченкові ці знання і віра були вродженими. Іван Тургенев, сей поміщик-ліберал у літературі, зі здивуванням відзначав у своїх спогадах про Шевченка: *“Самолюбие в Шевченке было очень сильное и очень наивное в то же время: без этого самолюбия, без веры в свое призвание он неизбежно погиб бы в своем закаспийском изгнании (...)”*. І ще одне зізнання Тургенєва у власній світоглядній і національній обмеженості: *“(...) талант его привлекал нас своею оригинальностью и силой, хотя едва ли кто-нибудь из нас признавал за ним то громадное, чуть ли не мировое значение, которое, не обинуюсь, придавали ему находившиеся в Петербурге малороссы (...)”*.

Сьогодні українцям, як ніколи, потрібно усвідомити, – *животворяща правда* Шевченкового слова (*Слова-Бога, Слова-Чину, Слова-Бою*) заманіфестувала усі вимоги до Держави-Раю і до *нової шевченківської людини*. Їх можна і треба повторювати, але не має потреби за щораз ставати в позу новітнього оракула чи національного месії. Завжди потрібно пам'ятати, що *в житті важлива не поза, а позиція* (за Вол.

Брюггенем). Наступним політиком, до якого можна буде прислухатися і за яким можна буде піти, стане *політик-тесля*; політик, який повернеться до споконвічного ремесла і докаже, що він є насамперед добрим майстром! Не забуваймо, що Христос перед тим, як проповідувати, був теслею. А проповідуючи, все робив, як добрий господар, у якого Слово не розходилося з ділом...

У дні вшанування пам'яті Тараса Шевченка, у дні драматичної загрози нашому політичному та національному життю, ми маємо ствердити перед світом і перед собою, що є *супільством вільних духів* (М. Шлемкевич). Тільки так ми виконаємо найголовніший Заповіт Шевченка. В протилежному випадку ми повинні мовчати. Своїм мовчанням спокутувати провину перед Українським Пророком, дотримуючись нарешті тієї клятви, яку дав над гробом Тараса Шевченка від імени українського народу Пантелеймон Куліш: *“Будь же, Тарасе, певен, що ми його [заповіт. – моє. Б. Є.] соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святую правду глаголати: то лучче ми мовчатимем, – і нехай одні твої великі речі говорять людям вівки і віки чисту, немішану правду”*...

м. Івано-Франківськ